

Recognizing Ibn Yamin's character with the focus of his pieces

Ali Bazvand ^{1*}

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: dr.bazvanda@cfu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 26 March 2024

Received in revised form:
14 May 2024

Accepted: 25 May 2024

Keywords:

Ibn Yamin,
Recognition,
Character,
Pieces.

ABSTRACT

Ibn Yamin Faryumadi is one of the poets of the second half of the 7th century and the first half of the 8th century. He is considered one of the composers of the Mughal period, a period of complete chaos in the history of Iran. The place where this poet lives has been one of the turbulent centers in which the social ethics and intellectual foundations and the culture of people have deteriorated owing to the brutality of the bloodthirsty people. During these days, political and social disturbances and the fall of social ethics and human values caused the spirit of surrender and determinism among the general public. The chaos of the poet's words, which originates from the chaos of the society, has caused his worldview to become contradictory and confused. His contradictions in expressing moral points on the one hand and non-adherence to ethics can also be considered, and he is kept as a poet between the border of good and bad. Although Ibn Yamin is famous for composing moral and instructive pieces, and so far researchers have studied and researched more of his divan in this aspect, but The author of this research, referring to his other poems, seeks to demonstrate that the poet has not been ethical. On the contrary, in many cases, it has gone out of the circle of ethics and freelance writing with insignificant and humble requests, and the findings of the research prove this claim.

Cite this article: Bazvand, A. (2024). Recognizing Ibn Yamin's character with the focus of his pieces. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 5 (2), 63-82.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltp.2024.10437.1247>

Extended Abstract

Introduction:

Amir Fakhr al-Din Mahmud bin Amiryamin al-Din Toghray, Mustofi Farumadi, known as Ibn Yamin, is a famous poet of the 8th century (Born at the end of the 7th century, and died in 769 AH). As it can be deduced from his poems and according to the available evidence, Ibn Yamin was a poet of Shiite religion. (cf. Nosrati, 2002: 88) My religion is this, yours is also the same way, you are a man and a people which is right after Nabi Muqtada by Haq Ali ibn Butalib Hashemi (Ibn Yamin, 1985: 355).

Ibn Yamin Diwan is a valuable treasure of moral and social themes in different poetic formats and he composed more than fourteen thousand verses, but his high status is in composing pieces that are often written on social and moral themes and advice. Ibn-Yamin was the author of individual pieces, and his pieces included original allegories and rich interpretations (cf. Zarin Koob, 2007: 377).

Ibn Yamin, similar to the poets of the Mughal period, understood the most painful events and the turbulent period of Iranian history. In addition, he was born in a city that has seen the most tragedies from the Mongol invasion. The era of Ibn Yamin coincides with the successive wars of the rulers of Khorasan and the campaign of Timur, and sometimes the poet was present in these conflicts (cf. Safa, 1994: 3rd volume, 2nd volume, 954). Khorasan suffered the most economic, social and political destruction following the campaign of the Mongols. On one hand, the destruction of cities and scientific and cultural centers and the occurrence of civil wars caused poverty, darkness, and famine among the people of Khorasan and, on the other hand, empowering the incompetent and incompetent people and the marginalization of the people of grace and the knowledge in the society and the boundless cruelty of the rulers and the levying of heavy taxes had caused the people to get fed up. Ibn Yamin described the inflammatory situation of his time as follows: Mayim is like a mirrored star with a sigh of a heart that turns stone to blood. We come to the night with a thousand sorrows until the sky itself comes out of the curtain (Ibn Yamin, 1985: 696).

Most of writers and researchers have praised his poetry and moral virtues, and considered contentment and avoiding greed among his desirable traits. They attribute Ibn Yamin to virtues such as not seeking extravagance, protecting oneself from humiliation, calling to work and effort, criticizing inhumanity and immorality, and gratitude (cf. Mojtabai, 1989: vol. 5, p. 146). Carefully in his pieces, we sometimes come across poems that have conflicting content. Since in many parts, he guides people toward freedom and chivalry, contentment, avoiding immorality and self-protection from flattery, in other parts, which are not few in number, he is for a bag of straw and a sip of wine or a few coins. What adulation and flattery he does not do (In the findings of the article, the mentioned examples are available). "Ibn Yamin's opinions are so unclear and changeable that they contradict each other" (Ripka, 2013: 470). It seems that this contradiction in writing probably originates from the instability of the poet's personality and

lack of faith. "These contradictions indicate the inner instability and lack of stability of the intellectual and religious personality and the lack of spiritual and psychological coherence of the poets at different stages of life" (Taghiani, 2007: 118). Therefore, it can be claimed that factors such as the chaotic social, political and cultural conditions of his era were influential in this instability of the poet's personality. "This famous orator was in one of the most turbulent historical periods of Iran, and perhaps his place of residence was more turbulent than other provinces of this land" (Khanleri, 1996: 3).

In this research, it is discussed that Ibn Yamin, contrary to the pieces that contain moral, judgmental, and educational themes, in many cases acted contrary to what he wrote and showed a contradictory, unstable, multifaceted and intellectually unstable personality.

Materials and Methods:

Most of the researchers, referring to some poems, especially Ibn Yamin's pieces, consider him a moral person who adheres to humane and moral principles. A high frequency of his pieces are themes and a valuable treasure of moral and wise advice. Also, in his poems it can be numerously observed that he criticizes the disordered situation of the society. However, the fact is that in these pieces of his extensive verses, the opposite of this claim can be claimed. Therefore, in order to understand Ibn Yamin's poems and recognize his personality, one should refer to his other pieces to see his flattering verses about rulers and emirs, so that different aspects of his personality can be well-recognized for researchers.

The method is descriptive and analytical, and the results were obtained by using the analysis of bits and pieces, in the manner of library and document analysis. It should be noted that most of the pieces that were analyzed are almost similar in terms of theme and content. For this reason, it was not possible to divide the topics of the discussion into several separate categories, although the existing division may overlap in some aspects.

Results and Discussion:

1. The Conflict carrying the claim of non-attachment to the world with humble requests (stereotypes)

With its natural function, literature presents art and beauty to the human soul, and with a sense of responsibility, it does not neglect its moral and social obligation towards society. Although Ibn Yamin lived in a turbulent period and observed the moral vices and cultural degeneration of the people, he saw it as his human duty not to remain silent in the face of these vices and to open his tongue to criticize and reform his contemporaries, and give advice and admonition. However, Ibn Yamin is a poet who, on one hand, invites himself and others to avoid worldliness and turn away from wealth and not to accumulate wealth and contentment and, on the other hand, frequently complains and criticizes the hardships of life and considers the material aspect.

2. Conflict in being popular

Despite all these features, Ibn Yamin sees the realities of his time better than his other contemporaries. "He sees the times more clearly than his contemporaries and measures moral and social facts better than his bigoted and closed-eyed contemporaries" (Yasmi, 1373: 414).

Ibn Yamin, like all the poets and writers and people of grace, knows correctly that he should speak the language of his people, but in the other parts, he contradicts his statements.

Conclusion:

According to the frequency of Ibn Yamin's pieces, almost a quarter of his pieces are composed in the themes of Diuzeh. Ibn Yamin's pieces have a distinct heterogeneity. With accuracy in some pieces, which are not few in number, he has an instable personality. He does not have a fixed ideological position in some parts and constantly changes his opinions in order to achieve worldly goals. Perhaps this kind of unstable behavior of his in composing pieces is the result of the cultural decline of the poet's era. In terms of poetic themes, the confusion of values to a large extent makes the evolutionary horizons of his verses seem shaky in the eyes of the reader. When there is an opening in his life, he exudes chivalry and non-attachment to the world, and when he is in trouble, there is no mention of his guiding poems. Of course, the fact should be considered that the political determinism governing the society of the poet's era makes him a multifaceted personality. Many of Ibn Yamin's pieces cannot be justified by any criterion except the principle of necessity.

From the cliched and repetitive interpretations of Ibn Yamin's pieces, it can be considered that the audience are dealing with a free and pious man who is under his command. Ibn Yamin, having known that the social and cultural conditions of his time, has chosen the genre of some pieces as an opportunity to open up his life. The question that may occupy the minds of some people is that how, despite all the praise poetry, he has not been introduced as a praise poet in our literature. The pleading poems written by the poet to earn money to pass the affairs of his life are no less than his free poems.

بازشناخت شخصیت ابن‌یمین با محوریت قطعات ایشان

علی بازوند^{*۱}

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: dr.bazvanda@cfu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

ابن‌یمین فریومدی از شاعران نیمه دوم قرن هفتم و نیمه اول قرن هشتم است. او از سرایندگان دوره مغول به‌شمار می‌رود. عصر مغول دوره‌ای سراسر آشوب در تاریخ ایران محسوب می‌شود. محل زندگی شاعر از مراکز پر آشوب بوده‌است که در آن بر اثر وحشی‌گری‌های این قوم خون‌خوار، اخلاق اجتماعی و پایه‌های فکری و فرهنگ مردم رو به انحطاط و اضمحلال می‌گذارد. در این ایام، آشتی‌های سیاسی و اجتماعی و سقوط اخلاق اجتماعی و ارزش‌های انسانی سبب ایجاد روحیه تسلیم و جبرگرایی در میان عامه مردم جامعه می‌شود. آشتی‌های کلام شاعر که منبعث از آشتی‌های اجتماعی است، موجب شده تأثیر جهان‌بینی شاعر بر زبان او بیشتر از تأثیر زبان شاعر بر جهان‌بینی او باشد. تناقض‌گویی‌های او در بیان نکات اخلاقی به‌وضوح در قطعاتش قابل مشاهده است و همین نکته او را شاعری بین مرز خوبی و بدی نگه می‌دارد. اگرچه ابن‌یمین به سبب سرایش قطعات اخلاقی و پندآموز شهرت فراوان یافته‌است و تاکنون پژوهشگران بیشتر این جنبه دیوان او را مورد مطالعه و پژوهش قرار داده‌اند، اما نگارنده در این تحقیق با استناد به دیگر اشعارش به دنبال این نکته است که او در برخی موارد شاعری اخلاق‌مدار نبوده‌است؛ بلکه در بسیاری از موارد با درخواست‌های ناچیز و حقیرانه از دایره اخلاق و آزادمنشی خارج شده‌است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

واژه‌های کلیدی:

ابن‌یمین،

بازشناخت،

شخصیت،

قطعات.

استناد: بازوند، علی (۱۴۰۳). بازشناخت شخصیت ابن‌یمین با محوریت قطعات ایشان. پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۵ (۲)، ۶۳-۸۲.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10437.1247>

۱. پیشگفتار

امیر فخرالدین محمود بن امیر یمین‌الدین طغرای مستوفی فریومدی مشهور و متخلص به ابن‌یمین از شعرای خوش ذوق قرن هشتم است. (متولد اواخر قرن هفتم، وفات - ۷۶۹ ه.ق). آن‌چنان که از اشعارش استنباط می‌شود او شاعری شیعی مذهب است. (رک: نصرتی، ۱۳۸۰: ۸۸)

مرا مذهب این است گیری تو نیز همین ره گرت مردی و مردمی است
که بعد از نبی مقتدای به حق علی ابن بوطالب هاشمی است
(ابن‌یمین، ۱۳۶۳: ۳۵۵)

دیوان ابن‌یمین گنجینه‌ای باارزش از مضامین اخلاقی و اجتماعی در قالب‌های مختلف شعری است و بیش از چهارده هزار بیت سروده‌است، اما مقام والای او در سرایش قطعاتی است که اغلب در مضامین اجتماعی و اخلاقی و پند و اندرز سروده و در واقع شهرت او نیز به سبب همین قطعات است. ابن‌یمین در سرودن قطعات فردی صاحب قریحه بوده و قطعات ایشان متضمن تمثیل‌های بدیع و تعابیر پربار است (رک: زرین کوب، ۱۳۷۵: ۳۷۷).

ابن‌یمین مانند همه شعرای دوره مغول دردناک‌ترین حوادث و دوره پر آشوب تاریخ ایران را درک کرده‌است. او علاوه بر این در شهری به دنیا آمده که حمله ددمنشانه مغول را به خود دیده‌است. عصر ابن‌یمین مصادف است با جنگ‌های پی‌درپی حاکمان خراسان و حمله تیمور و گاهی شاعر در این منازعات حضور داشته‌است (رک: صفا، ۱۳۷۲: ج سوم، ب دوم، ۹۵۴). خراسان به دنبال حمله خانمان‌سوز مغول از نظر اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بیشترین ویرانی را متحمل شد. ویرانی شهرها و مراکز علمی و فرهنگی از یک سو و به تبع آن وقوع جنگ‌های داخلی موجب بروز فقر و سیه‌روزی و قحطی در بین اهالی خراسان شد همچنین به حکومت رسیدن افراد نالایق و ناتوان در مصادر امور و به حاشیه رانده شدن اهل فضل و دانش در جامعه و ظلم بی‌حد و حصر حاکمان و اخذ مالیات‌های سنگین موجب به ستوه آمدن مردم شده بود. ابن‌یمین اوضاع ملتهب روزگار خویش را چنین ترسیم کرده‌است:

مائیم ز جور فلک آینه گون با آه دلی که سنگ ازو گردد خون
روزی به هزار غم به شب می‌آریم تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون
(ابن‌یمین، ۱۳۶۳: ۶۹۶)

اغلب تذکره‌نویسان و محققان، قریحه شعری و فضیلت‌های اخلاقی او را ستوده‌اند، تخلق به قناعت و پرهیز از طمع را از جمله سیرت‌های پسندیده او دانسته‌اند. ابن‌یمین را به فضایی چون عدم

زیاده‌طلبی، صیانت نفس از ذلت و خواری، دعوت به کار و تلاش، انتقاد از نامردمی و دون‌طبعی و قدرشناسی منسوب می‌دانند (رک: مجتبیایی، ۱۳۶۷: ج ۵: ۱۴۶). با دقت در قطعات ایشان گاه به اشعاری برمی‌خوریم که محتوایی ضدونقیض دارند؛ زیرا در بسیاری از قطعات مردم را به آزادمنشی و جوانمردی، قناعت، پرهیز از دون‌طبعی و صیانت نفس از چاپلوسی و تملق راهنمایی می‌کند، اما در قطعاتی دیگر که تعدادشان کم هم نیست برای یک کیسه کاه و جرعه‌ای شراب یا تعداد اندکی سکه چه تملقات و چاپلوسی‌ها که نمی‌کند (در یافته‌های مقاله مصادیق مطرح شده موجود است). البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که ابن‌یمین در روزگاری می‌زیسته که سرودن اشعار مدحی برای گذران هزینه زندگی و یا چاپ اثر و ماندگاری دیوان اشعار شیوه‌ای معمول بوده‌است. گاه شاعر ملزم به سرودن اشعاری شده که از دیدگاه خواننده امروزی امری ناپسند می‌نماید، اما در آن ایام امری معمول و مرسوم بوده‌است. «نظریات ابن‌یمین چندان ناروشن و تغییرپذیر است که خلاف‌گوی می‌نماید» (ریپکا، ۱۳۸۳: ۴۷۰).

به نظر می‌رسد این تناقض‌سرای احتمالاً ناشی از انحطاط اوضاع رقت‌بار اقتصادی مردم به سبب حمله خانمان‌سوز مغول و به تبع آن شیوه امرار معاش، نابودی نظام اجتماعی و سیاسی زمان شاعر نشأت گرفته باشد، اما تنها ابزار شناخت ما از مشاهیر ادب فارسی سخن آن‌هاست. زبان معرف انسان و نشان‌دهنده شخصیت اوست. در احادیث و به تبع آن در کلام بزرگان ادب فارسی این موضوع بسیار دیده می‌شود. امروزه در تحلیل گفتمانی نیز بخش تأثیرگذار در جهت شناخت شخصیت افراد، واژگان و کلام آن‌هاست. هم‌چنین قسمت عمده تحلیل سبک‌شناسی شاعران و نویسندگان بر چگونگی واژگان آن‌ها مبتنی است. انسان با زبان خویش شخصیت درونی، افکار و نوع نگرش و رفتارش را در معرض دید دیگران قرار می‌دهد. سخن سنجیده و موقر به همان اندازه گویای شخصیت گوینده است که سخنان تند و نسنجیده. در این مورد در سخن مولا علی (ع) می‌خوانیم: «تَكَلَّمُوا تُعَرَفُوا؛ فَإِنَّ الْمَرْءَ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۴: ۴۳۲). «این تناقض‌گویی‌ها حاکی از تزلزل درونی و عدم ثبات شخصیت فکری و اعتقادی و عدم انسجام روحی و روانی شاعران در مراحل مختلف زندگی است» (طغیانی، ۱۳۸۵: ۱۱۸). اگرچه می‌توان ادعا کرد که مهم‌تر از عوامل مذکور، عواملی از قبیل اوضاع و احوال نابسامان اجتماعی و سیاسی و فرهنگی عصر او در این بی‌ثباتی شخصیت شاعر دخیل و تأثیرگذار بوده‌اند. «این سخنور نامدار در یکی از آشفته‌ترین دوره‌های تاریخی ایران قرار داشت و شاید محل زندگی او از ولایت‌های دیگر این سرزمین پر آشوب‌تر بوده‌است» (خانلری، ۱۳۴۷: ۳).

لازم به ذکر است که مستندات ما در این مقاله اشعاری است که از ابن‌یمین به یادگار مانده و طبق آن اشعار ما به این نتیجه می‌رسیم که گاه تناقض فکری در شعر شاعر دیده می‌شود و لازم است از این منظر به جهان‌بینی و اعتقاد شاعر نگریسته شود.

رویکرد نگارنده در این تحقیق، رویکردی محتوایی است. با توجه به اینکه مضامین اشعار ابن‌یمین مورد توجه نویسنده بوده است به شکل جدی وارد مباحث فرمی در این مقاله نشده‌ایم. هم‌چنین از دیدگاه فرم باید به صورت مقاله‌ای جداگانه به اشعار ابن‌یمین پرداخته شود. در این پژوهش به این نکته پرداخته شده که ابن‌یمین برخلاف قطعاتی که حاوی مضامین اخلاقی و حکمی و تربیتی است در برخی موارد در اشعار ایشان مضامین و نگاه‌هایی یافت می‌شود که شاهد تناقضات اخلاقی در قطعات ایشان هستیم.

۱-۱. اخلاق و عناصر آن

۱. اخلاق تحلیلی یا فرااخلاق: شامل مفاهیم معناشناسی و مجموعه مباحثی است که جنبه مفهومی دارند. اهمّ مباحث این قسم از اخلاق درباره معناشناسی الفاظ و مفاهیم اخلاقی؛ مانند خوب و بد، مطلوب و نامطلوب و مفاهیم ارزشی از قبیل صواب، درست و نادرست را شامل می‌شود.

۲. اخلاق دستوری یا هنجاری: مجموعه‌ای از مباحث در اخلاق است که جنبه مصداقی دارند و دربرگیرنده تکالیف و وظایف اخلاقی‌اند. اهمّ مباحث آن عبارت‌اند از: چه اموری خوب یا بد، مطلوب یا نامطلوب و ارزشمندند؟ کدام فعل اختیاری انسان صواب یا خطا است؟

۳. اخلاق توصیفی: مجموعه مباحثی است که بیانگر نظرات قواعد و افعال اخلاقی بالفعل در جوامع خاص یا در میان همه انسان‌ها رایج و مشترک است. اخلاق توصیفی هم به سبب اینکه به تحلیل و تفسیر می‌پردازد و می‌کوشد تا به نظریه‌ای در باب طبیعت و سرشت اخلاقی انسان دست یابند، صبغه نظری و فلسفی دارند. در این پژوهش از دیدگاه اخلاقی به شعر ابن‌یمین پرداخته شده است و شخصیت ایشان را در قطعات از این زاویه و متناسب با این نگاه مورد نقد و بررسی قرار داده‌ایم. «آن دیدی دید اخلاقی شناخته می‌شود که به طریقی مربوط باشد به چیزی که برای مردم بد یا خوب است، چیزی که مردم می‌خواهند یا بدان نیاز دارند، چیزی که در افزونی سعادت یا وضع بهتر یا ارضای آنها یا برعکس در کاستن آنها دخیل باشد. این مسئله که آیا صاحب آن نظر اخلاقی عملاً اعمال زندگی خویش را بیشتر

تحت هدایت آن می‌گذراند و یا از دیگران می‌خواهد که این چنین کنند یا نه مسئله‌ای ناگشوده و قابل بحث خواهد بود» (ج. وارنو ک، ۱۳۶۸: ۷۳-۷۲).

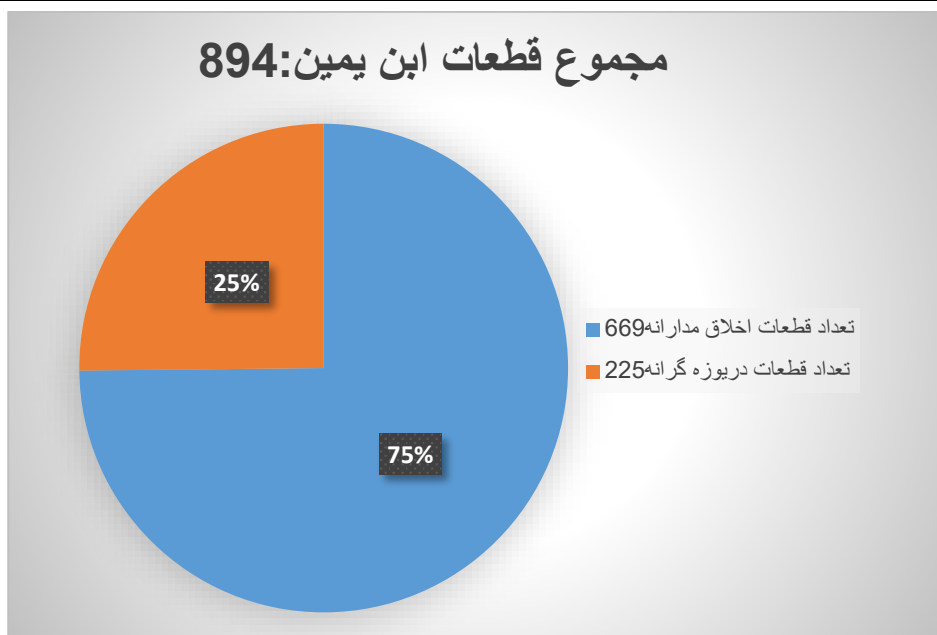
منظور از اخلاق مجموعه رفتار و سخنانی است که به‌نوعی انسان را به هدایت و خوب زیستن و خوب سخن گفتن راهنمایی می‌کنند. «اخلاق تا حدی نحوه توجیه انتخاب آن چیزی است که رفتار درست تلقی می‌شود. اگر نیکی بدیهی می‌بود، بحث برای توجیه آن معنایی نداشت» (دوفوشه کور، ۱۳۷۷: ۱۱). پژوهش حاضر از این دریچه به واکاوی اشعار ابن‌یمین می‌پردازد.

۴. علم النفس اخلاقی یا اخلاق ذاتی: مجموعه‌ای از مباحث فلسفی و احیاناً تجربی است که ناظر به امور نفسانی و روانی از قبیل لذت‌گرایی، خودخواهی و انگیزش است که آدمی در مقام فاعل و عامل اخلاقی یا در مقام ناظر و داور اخلاقی با آنها سروکار دارد. اهمّ این مباحث شامل جبر و اختیار، حب ذات و خوددوستی انسان، مصلحت‌اندیشی، شعف، اراده و عدم خویش‌داری است. این قسم از اخلاق به تحلیل مفاهیمی مانند انگیزه، علم، سهو، خطا، نسیان و نیز تحلیل بعضی از فضایل یا رذایل خاص مانند: عدالت، ظلم، خدمت و خیانت می‌پردازد.

نظریه‌های اخلاقی عمدتاً یا مبتنی بر وظیفه‌گرایی اند یا منفعت‌گرایی. نظریه‌های مبتنی بر محور وظیفه‌گرایی عبارت‌اند از: نظریه فرمان الهی، نظریه قانون طبیعت، نظریه قانون اجتماعی، نظریه مسئولیت اجتماعی و نظریه عرف و سنت، اما نظریه‌های مبتنی بر محور منفعت‌گرایی عبارت‌اند از: نظریه سودنگری، نظریه مبتنی بر عدالت و نظریه عدم خشونت (رک: فتح‌اللهی، ۱۳۹۷: ۱۶).

فراتر از مسائل ارزشی خاص هنوز سلسله‌ای از پرسش‌های مدام در بحث‌های اخلاقی وجود دارند که همراه با فزونی فهم ما از طبیعت و مضمون روند تفکر اخلاقی بیش از پیش توسط اخلاقیون مورد بحث قرار می‌گیرند. یکی از این پرسش‌ها لزوم اخلاقی بودن انسان است. به عبارت دیگر، چرا مردم عموماً باید اخلاقی فکر کنند و اخلاقی عمل کنند؟ یا اساساً چرا باید اخلاقیات وجود داشته باشد؟ پاسخ آن است که فایده عمومی اخلاقیات به‌عنوان امور مورد علاقه همگان صرفاً شیوه‌ای از حل منازعات اجتماعی است (رک: م گرین، ۱۳۷۴: ۵-۶).

با توجه به بسامدگیری از قطعات ابن‌یمین از مجموع ۸۹۴ قطعه، تعداد قطعات اخلاق‌مدارانه ۶۶۹ مورد و تعداد قطعات در یوزه گرانه ۲۲۵ مورد بود که در نمودار زیر نشان داده شده‌است.

نمودار بسامدگیری از قطعات ابن یمین

۲-۱. بیان مسئله

اغلب پژوهشگران با استناد به برخی از اشعار به ویژه قطعات ابن یمین، وی را فردی اخلاق مدار و پای بند به اصول انسانی و اخلاقی قلمداد می کنند. بسامد بالایی از قطعات او مضامین و گنجینه ای ارزشمند از پند و اندرزهای اخلاقی و حکمت آموز است و همچنین در اشعار ایشان بارها دیده می شود که ایشان زبان به انتقاد از اوضاع نابسامان جامعه می گشاید، اما واقعیت امر این است که در همین قطعات ایشان، ابیاتی گسترده می توان یافت که خلاف این ادعا را اثبات می کند؛ بنابراین برای فهم اشعار و بازساخت شخصیت ابن یمین باید به سایر قطعات او مراجعه کرد تا سبک معاش او از حاکمان و امیران را مشاهده نمود و به تبع آن، جنبه های مختلف شخصیت او به خوبی برای پژوهشگران بازشناخته شود.

۳-۱. پیشینه پژوهش

صادقی و بنی طالبی (۱۳۹۸) مقاله ای تحت عنوان «جلوه های تضاد فکری و زبانی در قطعات ابن یمین فریومدی» به چاپ رسانده اند. نویسندگان مقاله به تعارض در جهان بینی شاعر اشاره می کنند و دلایل این تعارض را در زمان و مکان پر آشوب عصر شاعر می دانند.

اشرف زاده و فرهنگدی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «مفاهیم اخلاقی و پند و اندرز در قطعات ابن یمین» به این نتیجه رسیده اند که ابن یمین در بخش قطعات فردی اخلاق مدار است و در ادامه به

پربسامدترین نکته‌های اخلاقی در قطعات او پرداخته‌اند و دیدگاه‌های ایشان را به‌عنوان شاعری اخلاق‌مدار که در پی ایجاد مدینه فاضله و اتحاد اجتماع است، بررسی می‌کنند.

حسن‌زاده (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «آموزه‌های تعلیمی در قطعات ابن‌یمین» به این نتیجه رسیده که اشعارش مملو از نکات اخلاقی و حکمی و پندهایش بیانگر علاقه شاعر به ادبیات تعلیمی است. توصیه به خردورزی، پند و اندرز، قناعت، فقر و آزادمنشی، نکوهش انسان‌های یاهوگو با مبادی فکری و اخلاقی ابن‌یمین پیوستگی تام دارد.

هادی (۱۳۹۰) در تحقیقی تحت عنوان «آسیب‌شناسی اخلاقی و اجتماعی در دیوان اشعار ابن‌یمین فریومدی» معتقد است اگرچه ابن‌یمین به شکلی گسترده و افراطی به ستایش حاکمان و امیران مشغول بوده است، اما از نقد کارکردشان به‌ویژه نقد اجتماعی و اوضاع جامعه غافل نمانده است. هر جا فرصتی یافته صاحبان منصب و موقعیت‌های اجتماعی را مورد نقد و نکوهش قرار داده است. نویسنده در این پژوهش به آسیب‌شناسی اخلاقی و اجتماعی در دیوان اشعار ابن‌یمین پرداخته است.

امامی و نصیری شیرازی (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان «طبقه‌بندی مضمونی رباعی‌های ابن‌یمین» به این یافته رسیده‌اند که رباعیات ابن‌یمین دارای مضامین متنوع‌اند و این موضوعات را در هشت قسم طبقه‌بندی کرده و هرکدام از این هشت قسم را نشان‌دهنده جنبه‌هایی از خلاقیت و جهان‌بینی شاعر می‌دانند.

مشتاق‌مهر (۱۳۸۳) در نوشته‌ای با عنوان «شاعری ناخرسند و خرده‌بین در خراسان قرن هشتم (آرای انتقادی ابن‌یمین درباره مسائل ادبی)» به آراء انتقادی شاعر که بخش مهمی از ادبیات را تشکیل می‌دهد، پرداخته است. نویسنده در ادامه به انتقاد و اعتراض شاعر به حاکمیت سیاسی و بی‌توجهی حاکمان نسبت به وضع موجود، اشاره می‌کند.

در زمینه موضوعات متنوع بررسی اشعار ابن‌یمین، مجموعه مقالاتی با عنوان «مجموعه مقالات کنگره بزرگداشت ابن‌یمین فریومدی» در شهر شاهرود در سال ۱۳۸۰ به چاپ رسیده است. مقالات اغلب به جنبه‌های مثبت شخصیت علمی و اخلاقی ابن‌یمین و مضایق عصر شاعر پرداخته‌اند، اما هیچ‌کدام از مقالات این همایش با محتوای پژوهش حاضر هم‌پوشانی ندارند.

صافی (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان «پیام‌های تربیتی و رفتاری در اشعار ابن‌یمین» به شخصیت علمی، اخلاقی و دیدگاه‌ها و نظرات ابن‌یمین می‌پردازد. او را پژوهشگری معرفی می‌کند که در طرح مسائل اخلاقی، تربیتی و رفتاری، بسیاری از راه‌ها را آزموده و صادقانه از دیدگاه یک آموزگار،

موضوع آزادی حقوق بشر و روابط فکری و فرهنگی و مناسبات میان افراد را با پیام شاعرانه و با بیان احساسی مطرح ساخته است.

چنان که ملاحظه می‌شود هر کدام از منابع مذکور از زاویه‌ای به اشعار و شخصیت ابن‌یمین پرداخته‌اند، اما در این پژوهش مشخصاً به شخصیت چندوجهی شاعر و قطعاتی که از بعد محتوایی متناقض می‌نمایند، پرداخته می‌شود.

۱-۴. روش پژوهش و چارچوب نظری

روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و نتایج با استفاده از تحلیل بیت‌ها و قطعات، به شیوه کتابخانه‌ای و سندکاوی حاصل شده است. گفتنی است اغلب قطعاتی که مورد کندوکاو قرار گرفت تقریباً از نظر مضمون و محتوا شبیه به هم و کلیشه‌ای بودند، به همین منظور مقدور نشد که محورهای بحث را به چندین دسته مجزا تقسیم کنیم؛ اگرچه همین تقسیم‌بندی موجود هم ممکن است در برخی جهات هم، مضامینشان هم‌پوشانی داشته باشد.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. تعارض در ادعای عدم دلبستگی به دنیا با شیوه معاش ایشان (تعبیر کلیشه‌ای)

ادبیات با کارکرد فطری خود، هنر و زیبایی را به روح انسان هدیه می‌دهد و با احساس مسئولیت‌پذیری به تعهد اخلاقی و اجتماعی خود نسبت به اجتماع غافل نیست. اگرچه ابن‌یمین در دوره‌ای پرآشوب می‌زیسته و رذایل اخلاقی و انحطاط فرهنگی مردم روزگارش را مشاهده کرده است، وظیفه انسانی خود می‌دیده که در برابر این رذایل سکوت اختیار نکند و برای اصلاح مردم هم‌عصرش، هم زبان به انتقاد بگشاید و هم پند و اندرز دهد؛ اما ابن‌یمین شاعری است که با استناد به بسیاری از قطعاتش از یک‌سو خود و دیگران را به پرهیز از دنیاطلبی و روی گردانی از ثروت و عدم اندوختن مال و قناعت‌پیشگی دعوت می‌کند و از سوی دیگر با بسامد بالایی به شکایت و انتقاد از تنگناها و مضایق زندگی می‌پردازد و جنبه مادی را مدنظر قرار می‌دهد. «امیر فخرالدین محمود فریومدی، معروف به ابن‌یمین، در سرودن اشعار اخلاقی تشخیص و تمایز دارد» (زرقانی، ۱۳۹۸: ج ۲، ۲۶۶). انتقادات او شامل روزگار و فلک، ممدوحان و امیران و حاکمان وقت می‌شود. در قطعه زیر ابن‌یمین ابنای بشر را به وارستگی و دوری از طمع راهنمایی می‌کند:

چو دونان درین خاکدان دنی مباش از برای دو نان مضطرب

یقین دان که روزی دهنده قویست مدار از طمع طبع را منقلب
و من یتق الله يجعل و یرزقه من حیث لا یحتسب
له

(ابن‌یمین، ۱۳۶۳: ۳۲۱)

قطعه زیر از ابن‌یمین با مناعت طبع و عزت نفسی که در دیگر قطعات او هست، منافات دارد. «مدایح او از ناهمگونی بارزی حکایت می‌کند. مدایح ابن‌یمین شخصیتی ابن‌الوقت و بی‌ثبات را به ما می‌نمایاند و دائماً به‌خاطر اغراض مالی عقایدش در نوسان است» (شفق، ۱۳۷۶: ۱۱۳). شاعر از ممدوح خود خواهش می‌کند که به او کمک کند و از شدت فقر راهی جز روزه گرفتن ندارد و در آتش فاقه و تنگدستی می‌سوزد و چنانچه مساعدت و لطف شما شامل حال ابن‌یمین نشود راهی جز گدایی برای شاعر باقی نمی‌ماند:

ای وزیری که بر رای جهان آرایت هیچ رازی پس این پرده پیروزه نماند
با چنان رای و رویت عجب ار بی‌خبری زانکه در مزود من توشه یک‌روزه نماند
وانگهی طعنه زنندم که فلان می‌خوار است چون خورم می‌که مرا وجه منی بوزه نماند
بس که دریوزه کنان وام ز هر در جستم به سر خواجه که در پای رهی موزه نماند
قوت یک‌روزه ازین در چو به کف می‌ناید چاره دیگرم امبار بجز روزه نماند
چند بر خاک درت باد هوس پیمایم ز آتش فقر مرا آب چو در کوزه نماند
لطف کن خواجه و تشریف اجازت فرمای کاین گدا را پس ازین طاقت دریوزه نماند

(ابن‌یمین، ۱۳۶۲: ۳۷۱)

ابن‌یمین در قطعه‌ای دیگر خود و مردم را به قناعت و مبارزه با نفس و دوری از طمع و به سخاوت و تواضع دعوت می‌کند. افزون‌خواهی بیش از حد نیاز فقط موجب کاستن عمر به‌وسیله غم دنیااست، او انسان را به قناعت سفارش می‌کند:

اگر اقلیم قناعت شودت زیر ننگین پادشاهان جهان جمله گدای تو شوند
دست نفس تو چو کوزه شود از شاخ مراد عارفان طالب خاک کف پای تو شوند
از طمع روی بگردان و قناعت بگزین تا بزرگان جهان طالب رای تو شوند
پیشه کن جود و تواضع که به تحقیق و یقین عالمی معتقد صدق و صفای تو شوند

(همان: ۳۶۸)

در قطعه‌ای دیگر از بینوایی خود شکوه سر می‌دهد و برای تأمین وجه معاش خود دست نیاز به سوی پادشاه دراز می‌کند و از پادشاه می‌خواهد که به بلبل گلزار درگاه پادشاه توجه کند و او را از تنگنای معیشت برهاند:

شاه با حال من نظری کن ز راه لطف	قلب مرا ز تو نظر لطف کیمیاست
شد مدتی مدید که خاک جناب تو	در چشم رنج دیده من بنده توتیاست
تو خود بگو که با چو تو شاهی هنر پناه	بی‌بهره از کفاف چو من بنده کی رواست
ابن‌یمین که بلبل گلزار مدح توسست	از لطف طبع تو نسزد این که بینواست

(همان: ۳۵۴)

ابن‌یمین با وجود این که حجم بسیاری از قطعات ایشان در موضوع آزادی و جوانمردی است، اما در قطعه زیر حقیرانه از وزیر وقت درخواست گوسفند و جو و کاه می‌کند:

روا بود که در ایام دولت چو تویی	زمانه همچو منی را به غم بفرساید
ز گوسفند و جو و کاه و از دقیق و حطب	گزیر نیست که این پنجگانه می‌باید
تو گفته‌ای که مرتب کنند لیک چه سود	ز دست نایب و حاجب برون نمی‌آید
ضمیر پاک تو چون حال بنده می‌داند	سزد که بنده به ذکرش صداع ننماید
کنون چو کار مرا هیچ استقامت نیست	گرم اجازت رجعت دهی همی‌شاید

(ابن‌یمین، ۱۳۶۲: ۴۰۳)

شاعر در این قطعه زبان به مدح ممدوح می‌گشاید و به تعریف و ستایش پادشاه می‌پردازد تا شاید صله و پاداشی برای گذران زندگی داشته باشد. هم‌چنان که در قطعه زیر از پادشاه درخواست اسب راهوار می‌کند:

ای شه کامران وحیه‌الدین	ای چو نام تو طالعت مسعود
رخ نهاده به بندگی چو ایاز	بر بساطت هزار چون محمود
چاکرت لاشه اسبکی دارد	همچو فرزینش کثر روی معهود
هر که گردد برو سوار بود	در عداد پیادگان معدود
گر به چاکر دهی چنان اسبی	که شوم نزد حاسدان محسود
سیل آسافشانم از دل پاک	در مدیح تو گوهر منضود

(همان: ۳۶۵)

در قطعه زیر شاعر چقدر با حقارت و بدون مناعت طبع از حاکمان درخواست شراب می‌کند و این با همه تعاریفی که در متانت و سلیم‌النفس بودن ایشان گفته شده در تعارض است:

ضیاء دولت و دین ای که مادر ارکان	به صد قران چو تو فرزند نامور نارد
به خشکسال کرم بر سر نهال امید	ز ابر دست تو باران جود می‌بارد
کمینه چاکرت امروز با سه چار یار لطیف	به باغ عمر گل خرّمی همی‌کارد
به یمن دولت تو هست جمله اسبابش	جز آب رز ز تو آن هم امید می‌دارد

(همان: ۳۸۹)

در قطعه‌ای دیگر با همین مضمون از امیر عزالدین درخواست شراب می‌کند و از ایشان می‌خواهد تا خماری او را با دادن شراب رفع نماید:

بر بساط امیر عزالدین	قصه‌ای راست می‌کنم تقریر
بنده مانند مهره یکتا	مانده در ششدر خمار اسیر
به زیادت نمی‌دهم زحمت	به سه تایی بیا و دستم گیر
ده هزارت غلام باد چو من	خانه گیر مساکن تسخیر
حلّ منصوبه خمارم کن	سخن این است از طویل و قصیر

(ابن‌یمین، ۱۳۶۲: ۴۱۴)

۲-۲. تعارض در مردمی بودن

ابن‌یمین با همه این اوصاف واقعیت‌های روزگار خود را بهتر از سایر معاصرانش می‌بیند. «گردش روزگار را روشن‌تر از معاصران خود می‌بیند و حقایق اخلاقی و اجتماعی را بهتر از معاصران متعصب و چشم‌پسته خود می‌سنجد» (یاسمی، ۱۳۷۳: ۴۱۴). ابن‌یمین مانند همه شاعران و نویسندگان و اهل فضل به درستی می‌داند که باید زبان گویای مردم خود باشد، اما در قطعات دیگرش گفته‌های خود را نقض می‌کند:

ای خُرده‌شناسان که به انواع فضایل	ارباب شرف را چو شما راهبری نیست
حیف است که با این هنر و فضل شما را	از حال دل مردم دانا خبری نیست
سرمایه سودش چه کنی محنت و رنج است	گنجی که از او دولت صاحب‌نظری نیست
با وی سخن خوش بتوان گفت که او را	گر در کف احسان شما سیم و زری نیست

محرومی ما هم ز گدا همتی ماست ما را لگد از بخت خودست از دگری نیست

(ابن یمن، ۱۳۶۲: ۳۳۲)

در قطعه‌ای دیگر گفته‌های پیشین خود را نقض می‌کند و جهت دریافت صله، اشعار خود را خطاب به ممدوح و با ستایش از او بیان می‌کند.

صاحباً گوهر فروشی می‌کنم از من بخر کاین چنین جنس نفیس از هیچ بازاری نخاست
پیش ازین گر شاعران بودند چون ابن یمن شاعری قادرتر از وی این زمان باری نخاست
با نوا دارش که در گلزار مدحت بلبل است بلبل چو او به دوران‌ها ز گلزاری نخاست

(همان: ۳۴۶)

قطعه زیر مشابهت مضمونی با قطعه قبلی دارد:

قدوه اهل کرم ای زبده آزادگان اکرام الاخوان شهاب‌الدین که بادی دوستکام
از ره چاکر نوازی قصه اصغا نمای کرده از بیم ملالت در وی ایجازی تمام
بنده با جمعی خواص مجلس روحانیان خلوتی دارد مصفا از کدورات عوام
موضعی از خرّمی زیاتر از باغ ارم وز ره امن و فراغت غیرت دارالسلام
لیک در وی پای بند صحبت اصحاب نیست این کنایت هیچ دانی از چه باشد از مدام
همتت گر ضامن اسباب جمعیت شود چون ثریا منخرط کردند سلک در نظام
ور نه ابناء الکرام اندر پی بنت الکروم چون بنات النعش بگریزند از هم والسلام

(ابن یمن، ۱۳۶۲: ۴۷۳-۴۷۴)

۲-۳. ناهمگونی در ادعای وارستگی

در این قطعه امیدواری بی‌جا، ابن یمن را از بذل و بخشش‌های حاکمان و صاحب‌منصبان سرخورده و ناامید می‌سازد و شاعر بدون اعتنا به حرمت ممدوحان، عزت نفس خود و اظهار بی‌نیازی خود را به رخ آنان می‌کشد:

مرا نیمه نانی که در خور بود به دست آورم از ره دهقت
چو دونان نخواهم نمودن دگر برای دونان پیش کس مسکنت
من و گنج آزادگی بعد از این زهی پادشاهی زهی سلطنت

(همان: ۳۵۴)

و در جایی دیگر معتقد است که مرد آزاده بدون مال و ثروت را کسی محترم نمی‌شمرد، اگر فردی حتی علم ابن‌سینا را هم داشته باشد، اما از نظر مادی محتاج به دیگران باشد، به‌ناچار خوار و بی‌مقدار خواهد بود، این‌گونه شعر با اشعاری از وی که در موضوع آزادی و عدم دلبستگی به دنیا سروده در تعارض است:

مرد آزاده در میان گروه	گرچه خوشگوی و عاقل و داناست
محترم آنگهی تواند بود	که از ایشان به مالش استغناست
وانکه محتاج خلق شد خوارست	ورچه با علم بوعلی سیناست

(همان: ۳۵۱)

در قطعه زیر از آزادی و وارستگی خود سخن می‌گوید. ابن‌یمین بر این باور است که اگر فردی بیش از نیاز خود طلب کند، در واقع حکم نگهبانی را دارد گنجی را برای دیگران نگهبانی می‌کند:

هر که رنجی کشید و گنج نهاد	به ضرورت به دیگران بگذاشت
چون نظر می‌کنی در آخر کار	حاصل گنج غیر رنج نداشت
خرم آن کس که همچو ابن‌یمین	نخورد وقت شام انده چاشت

(همان: ۳۵۶)

شاعر در قطعه‌ای دیگر خود و دیگران را به بذل و بخشش دعوت می‌کند و می‌گوید: از طعنه حاسدان نباید ترسید؛ زیرا افراد بخیل اهل جود و سخا را به اسراف کاری متهم می‌کنند:

هر چه داری بخور و بذل کن و باک مدار	که ترا طعنه زند کس که فلان متلافت
نبود هر چه کنند اهل کرم بی‌توجیه	چه توان کرد که آن نزد بخیل اسرافست
حاسدم مسرف اگر گفت چه غم کابن‌یمین	نشمرد جود ز اسراف گرش انصافست

(ابن‌یمین، ۱۳۶۲: ۳۵۷)

شاعر در ابیات زیر با مناعت طبع و وارستگی و پرهیز از طمع، خود و دیگران را به آزادی و نداشتن چشم‌داشت به بندگان خدا راهنمایی می‌کند. ابن‌یمین معتقد است از آنجایی که رزق هر انسانی مقسوم است و تلاش فراوان آدمی به جایی نمی‌رسد، او هوس افزون‌طلبی را گداطبعی و تربیت حرص و پرورش آز و طمع می‌داند:

گر ترک طمع کنی نباشد	ای دل ز کست هراس هرگز
روزی ز خزانه کسی خواه	کو را نبود مکاس هرگز

چیزی که دهد که شد مقرر بر سر نهد سپاس هرگز
از سفله مخواه هیچ زنهار کا طلس نشود پلاس هرگز
(همان: ۴۳۲)

شاعر در قطعه زیر خود و دیگران را به قناعت دعوت می کند و مال باقی مانده را بهره وراثت و دیگران می داند. از نظر ابن یمن جهان فانی است و مدام در حال تغییر و دگرگونی است؛ بنابراین شایستگی دلبستگی ندارد و سزاوار نیست که انسان برای به دست آوردن یا از دست دادن مطاع دنیوی خود را گرفتار غم یا شادی کند:

هر که دارد کفاف عیش چنان که نباشد به دیگری محتاج
کلبه ای نیز باشدش که ارزان نکند هر دمش کسی اخراج
در جهان پادشاه وقت خود است وین چنین شاه ننگرد سوی تاج
بیشتر زین مجوی ابن یمن تا نمائی مگر ازین منهاج
کانچه افزون ازین کنی حاصل بهره و ارشت یا تاراج
(همان: ۳۶۰)

در قطعه زیر که یکی از قطعات متناقض اوست از حال زار و نزار خود سخن می گوید و در ادامه خود را فردی معرفی می کند که جز شاعری هنری ندارد و توان کسب وجه معاش خانواده را هم ندارد و از ممدوح خود می خواهد تا او را از مضیق برهاند:

رای مخدوم که از عالم غیب آگاهست حال من بنده کماهی به یقین می داند
من نه آنم که به جز شعر ندارم هنری عیب من همت والام خود این می داند
منم آن کس که به اکسیر هنر خامه من از شبه ساختن در ثمین می داند
لیک ازین گونه مضیق که منم کس نبود وین سخن بی سخن آن داور دین می داند
چه کنم عرضه بر او قصه پر غصه چو او به ز من حال من زار حزین می داند
دولتش باد که او مصلحت ابن یمن در همه کار به از ابن یمن می داند
(ابن یمن، ۱۳۶۲: ۳۸۵)

در این قطعه برخلاف قطعه بالا شاعر ابنای مردم را به لطف و مردمی و کرم فرامی خواند و بر این باور است که از نظر دانایان و اهل خرد کسی محترم است که دارای جود و سخا باشد. مردم دون همت از روی حرص و طمع، آبروی خود را بر باد می دهند و حرص دنیا مردم را مطیع ابنای دهر می کند.

ابن‌یمین از اینکه مردم بنده حرص و طمع شده‌اند برآشفته می‌شود و با مشاهده اینکه طبقه خردمند جامعه به سبب طمع هرگونه خواری و خفتی را متحمل می‌شوند، زبان به نکوهش مردم حریص می‌گشاید:

امیر و خواجه منعم کسی تواند بود	که پای همت بر فرق فرقدان دارد
ز راه لطف و کرم بر سر وضع و شریف	دو دست خویش همه ساله زرفشان دارد
نه آنکه از زر و یاقوت او کله سازد	نه آنکه او کمر لعل بر میان دارد
کسی که نیست در او لطف و مردمی و کرم	مرا از آنچه که صد گنج شایگان دارد
کس آن بود که به نزدیک اهل علم و خرد	که جود بی‌حد و الطاف بیکران دارد

(همان: ۳۶۸)

در قطعه زیر گفته خویش را نقض می‌کند باز دست نیاز به سوی پادشاه دراز می‌کند؛ بلکه به او کمک و مساعدت کند و بر دل رنجور و ناتوان او مرهم نهد تا از تنگنای زندگی نجات یابد:

شاهها کمینه بنده میمون جناب تو	کز کائنات حضرت عالیت را گزید
شیرین نکرده از غسل روزگار کام	تا کی زمانه منج‌صفت خواهدش گزید
وقتست اگر بر این دل رنجور ناتوان	خواهد نسیم گلشن انصاف تو وزید

(همان: ۳۸۸)

شاعر در قطعه‌ای دیگر از ستردن آرزو و آمال از دل و عدم دل‌بستگی به دنیا و کمک به دوستان و دیگران شعر می‌سراید و همه را با دیده عبرت به دنیا دعوت می‌کند. هم‌چنین معتقد است که هر کس مال‌اندوزی کند جز حسرت بهره‌ای نصیبش نخواهد شد. ابن‌یمین چاره کار را در گریختن و بر حذر بودن از دنیا می‌داند:

وانکه او کسب مال خواهد کرد	هست غافل به نزد اهل خرد
با همه کسب مال هم بد نیست	گر خوراند به دوستان و خورد
وانکه بهر نهادنش طلبد	از جهان غیر حسرتی نبرد
خوبتر آنکه هم‌چو ابن‌یمین	رقم آرزو ز دل سترد
به سوی رفتگان و آمدگان	چشم عبرت گشاده می‌نگرد

(ابن‌یمین، ۱۳۶۲: ۳۸۴)

ابن‌یمین در قطعه‌ای دیگر دست نیاز به سوی پادشاه وقت دراز می‌کند و از ایشان درخواست مساعدت و کمک می‌کند. در این قطعه شاعر خواهش گرانه، پادشاه روزگار خود را به بی‌خبری از شاعر و عدم داد و دهش و سخاوت نسبت به خود متهم می‌سازد:

یارب چه موجب است که روزی نگفت شاه	کابن‌یمین بیدل شیدا چه می‌خورد
چون هرچه داشت رفت به تاراج حادثات	اکنون به غیر حسرت و سرما چه می‌خورد
باشد ملازم در ما همچو آستان	جز خاک این جناب معلّا چه می‌خورد
دائم که نوکری دو سه و اسبکیش هست	ور نیز نیست این همه تنها چه می‌خورد
چون خود نداشت ثروت و از هیچ کس نیافت	دائم که بینوا بُود، اما چه می‌خورد

(همان: ۴۰۵)

شاعر در جایی دیگر به مدح و ستایش پادشاه می‌پردازد و از ایشان درخواست‌های کم‌ارزش می‌کند و از او می‌خواهد که ابن‌یمین را دستگیری کند:

نام نیکت چون ز شعری بگذرانیدم به شعر	چون روا داری که فکرم وقف باشد بر شعر
چون نیم در بند افزونی طلب کردن و لیک	رأی شه داند که باشد از کفافی ناگزیر
چون ترا بر هرچه خواهی داد ایزد دسترس	پایمردی کن به لطف ابن‌یمین را دست گیر

(همان: ۴۱۰-۴۱۱)

ابن‌یمین با استناد به اشعار ایشان شخصیتی چندوجهی دارد. حاضر است برای اندک شرابی این همه شعر مدحی بسراید و دست نیاز برای امور کم‌ارزش دنیوی به سوی هرکسی دراز کند:

کریم‌الدین تو آن پهلوی نژادی	که گردان را به تو باشد تفاخر
فرستادم به خدمت رقع‌ای دی	به دست پهلوی هم‌کتف لم‌تر
یکی رقع‌ه چو آب زندگانی	سراسر پُر ز نظم و نثر چون در
به خدمت گر رسانید از چه معنی	تهی ماندست مان از باده منقر
زهی عشرت اگر حالی فرستی	سبویی از می چون ارغوان پر

(همان: ۴۲۹-۴۲۸)

۳. نتیجه‌گیری

از تعبیر کلیشه‌ای و تکراری ابن‌یمین در قطعات گمان می‌کنیم با یک انسان آزاده و وارسته سروکار داریم که زمین و زمان تحت فرمان اوست. ابن‌یمین با شناختی که از اوضاع اجتماعی و فرهنگی زمان خود داشته گونه برخی قطعات را به‌عنوان مجالی برای گشایش زندگی برگزیده است.

با توجه به بسامدگیری از قطعات ابن‌یمین رقمی قریب یک‌چهارم قطعات ایشان در مضامین کسب معاش سروده شده است. قطعات ابن‌یمین ناهمگونی بارزی دارند. با دقت در برخی از قطعات که تعداد آن‌ها کم هم نیست، او شخصیتی چندوجهی دارد. وی در بخشی از قطعات جایگاه عقیدتی ثابتی ندارد و مدام به‌خاطر رسیدن به اهداف دنیوی، عقایدش را تغییر می‌دهد. شاید این نوع رفتار بی‌ثبات ایشان در سرودن قطعات، نتیجه انحطاط فرهنگی جامعه عصر شاعر باشد. شایان ذکر است که انسان در حالات مختلف به‌ویژه در هنگام حادث شدن مشکلات، ممکن است از همه کس گله و شکایت سر دهد و روز دیگر شکرگزاری کند. غالباً شعر شامل احساسات و عواطف شاعر است اگرچه با زندگی او مرتبط است، اما نمی‌توان به‌عنوان سند قطعی نگرش شاعر به جهان‌بینی او دانست. برخی مواقع تناقض‌گویی‌های موجود در شعر شاعران ناشی از عواطف لحظه‌ای و شرایط خاصی است که در یک برهه از زندگی به آن دچار می‌شود، هم‌چنان‌که ابن‌یمین از این قاعده مستثنی نیست.

از لحاظ مضامین شعری درهم‌ریختگی ارزش‌ها تا حد زیادی افق‌های تکاملی ایات او را در نظر خواننده متزلزل می‌نمایاند. زمانی که در زندگی او گشایشی حاصل می‌شود، دم از جوانمردی و عدم دلبستگی به دنیا می‌زند و هنگامی که دچار تنگنا و مضیقه می‌گردد از آن اشعار هدایتگر او خبری نیست. البته باید این نکته را مدنظر قرار دهیم که جبر سیاسی حاکم بر جامعه عصر شاعر از ایشان شخصیتی چندوجهی می‌سازد. بسیاری از قطعات ابن‌یمین با هیچ معیاری قابل توجیه نیست جز با اصل احتیاج. لزوماً شاعر هر چیزی را که بیان می‌کند، ممکن است به آن اعتقادی نداشته باشد و نمی‌توان شعر شاعر را به منزله نگاه قطعی شاعر به دنیا و جهان‌بینی او تلقی نمود، اما در مورد شعر کهن با توجه به اینکه منابع مستندی درباره زندگی شاعران موجود نیست گاهی قضاوت ما صرفاً بر مبنای اشعاری است که از آن‌ها به یادگار مانده است. با دقت در قطعات ایشان اشعاری که شاعر برای کسب مال سروده تا امورات زندگی‌اش بگذرد، حجم بسیاری از قطعات ایشان را شامل می‌شود.

منابع

اشرف‌زاده، رضا و تکتف فرهمندی (۱۳۹۶). «مفاهیم اخلاقی و پند و اندرز در قطعات ابن‌یمین». فصلنامه

مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، دوره ۳، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، ۴۳-۳۲.

- امامی، نصرالله و زهرا نصیری شیرازی (۱۳۸۹). «طبقه‌بندی مضمونی رباعی‌های ابن‌یمین». *فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۱۶، بهار ۱۳۸۹، ۴۰-۲۱.
- ج. وارنوک (۱۳۶۸). *فلسفه اخلاق در قرن حاضر*. ترجمه و تعلیقات صادق‌الارایجانی، چاپ، تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب.
- حسن‌زاده، شهریار (۱۳۹۶). «آموزه‌های تعلیمی در قطعات ابن‌یمین». *فصلنامه پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی*، سال نهم، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۹۶، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- خانلری، پرویز (۱۳۴۷). «مجموعه مقالات ششصدمین سال درگذشت ابن‌یمین». *فصلنامه سخن*، دوره ۱۸، شماره ۱، ۳-۱.
- دوفوشه کور، شارل‌هانری (۱۳۷۷). *اخلاقیات (مفاهیم اخلاقی در ادبیات فارسی از سده سوم تا سده هفتم)*. ترجمه محمدعلی امیرمعزی و عبدالحمید روح‌بخشا، چاپ اول، تهران: سمت.
- ریپکا، یان (۱۳۸۳). *تاریخ ادبیات ایران*. جلد ۱، ترجمه ابوالقاسم سرّی، تهران: سخن.
- زرقانی، سیدمهدی (۱۳۸۹). *تاریخ ادبیات ایران و قلمرو زبان فارسی*. جلد ۲، چاپ اول، تهران: فاطمی.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۵). *از گذشته ادبی ایران*. تهران: هدی.
- شفق، اسماعیل (۱۳۷۶). «نگاهی به مدایح ابن‌یمین». *مجموعه مقالات کنگره بزرگداشت ابن‌یمین فریومدی*، ۲۸ شهریور ۱۳۷۶، شاهرود، ۱۱۳-۱۲۶.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۶). *زمینه اجتماعی شعر فارسی*. تهران: اختران و زمانه.
- صادقی، اسماعیل و امین بنی‌طالبی (۱۳۸۹). «جلوه‌های تضاد فکری و زبانی در قطعات ابن‌یمین فریومدی». *فصلنامه شعرپژوهی (بوستان ادب)*، سال یازدهم، شماره چهارم، پیاپی ۴۲، زمستان ۱۳۸۹، ۱۶۴-۱۳۹.
- صافی، قاسم (۱۳۷۹). «پیام‌های تربیتی و رفتاری در اشعار ابن‌یمین». *فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، تابستان ۱۳۷۹، ۲۳۵-۲۴۹.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۲). *تاریخ ادبیات در ایران*، جلد سوم بخش دوم. چاپ نهم، تهران: فردوس.
- طغیانی، اسحاق (۱۳۸۵). *تفکر شیعه و شعر دوره صفوی*. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- فتح‌اللهی، علی (۱۳۹۷). *اخلاق حرفه‌ای در پژوهش و نویسندگی*. خرم‌آباد: دانشگاه آزاد اسلامی.
- م. گرین، رونالدو (۱۳۷۴). *اخلاق و دین*. ترجمه صادق‌الارایجانی، تهران: طرح نو.
- مجتبایی، فتح‌الله (۱۳۶۷). *دائرةالمعارف بزرگ اسلامی*. جلد ۵، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- مشتاق‌مهر، رحمان (۱۳۸۳). «شاعری ناخرسند و خرده‌بین در خراسان قرن هشتم (آرای انتقادی ابن‌یمین درباره مسائل ادبی)». *فصلنامه دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان*، شماره ۸، پاییز ۱۳۸۳، ۷۵-۱۰۲.
- نصرتی، عبدالله (۱۳۸۰). «مجموعه مقالات کنگره بزرگداشت ابن‌یمین، به اهتمام اداره کل فرهنگ و ارشاد

اسلامی استان سمنان». انجمن آثار و مفاخر ایران، ۱۳۸۰.

هادی، زینب (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی اخلاقی و اجتماعی در دیوان اشعار ابن‌یمین فریومدی». فصلنامه فرهنگ و

ادب، سال هفتم، شماره ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۰، ۲۷۵-۳۰۴.

یاسمی، رشید (۱۳۷۳). مقاله‌ها و رساله‌ها. گردآورنده ایرج افشار، موقوفات محمود افشار.

References

- Cour, D; Henry, Ch. (1377). Ethical Concepts (ethical concepts in Persian literature from the 3rd to the 7th century), Translated by; Mohammad Ali Amir Moazi and Abdul Hamid Rukh Bakhsha, 1st Edition, Tehran, Samt Publications.
- Warnock, J. (1368). Moral philosophy in the present century, Translation and Annotations by; Sadegh A. Larijani, Tehran: Book Translation and Publishing Center.
- Ashrafzadeh, R., Farhamandi, T. (2016). "Ethical Concepts and Admonitions in the Emami, N. and Nasiri Shirazi, Z. (2010). "Thematic Classification of Ibn Yamin's Quatrains". Persian Language and Literature Research Quarterly. Spring 2019, No. 16, 21-40. (In Persian).
- Fatholahi, A. (2017). Professional Ethics in Research and Writing, Khorramabad: Islamic Azad University Press. (In Persian).
- Hassanzadeh, S. (2016). "Educational Teachings in Ibn Yamin's Fragments". Academic Literature Research Quarterly. Summer 2016, 9(34), 107-128. (In Persian).
- Khanlari, P. (1995). "Collection of articles on the 600th year of Ibn Yamin's death". Sokhon Quarterly. 18(1), 1-3. (In Persian).
- M. Green, R. (1996). Ethics and Religion, Translated by; Sadegh Larijani, Tehran: Tareh-e now Publications. (In Persian).
- Mojtabaei, F. (1998). The Great Islamic Encyclopedia. Vol. 5. Tehran: Islamic Encyclopedia Center. (In Persian).
- Mushtaq Mehr, R. (2004). "A Disaffected and Sceptical Poet in 8th Century Khorasan (Critical Opinions of Ibn Yamin on Literary Issues)". Semnan University Faculty of Humanities Quarterly. No. 8, 75-102. (In Persian).
- Nosrati, A. (2001) "Collection of Articles of Ibn Yamin Commemoration Congress". To the Attention of the General Department of Culture and Islamic Guidance of Semnan Province. The Association of Works and Maghrebs of Iran. (In Persian).
- Pieces of Ibn Yamin". Quarterly Journal of Literature, Mysticism and Philosophy Studies. Winter 2016, 3(4), 32-43. (In Persian).
- Ripka, Y. (2004). History of Iranian literature. Vol. 1. Translated by; Abulqasem Serri. Tehran: Publications: Sokhn. (In Persian).
- Sadeghi, I and Bani Talebi, A. (2018). "Effects of Intellectual and Linguistic Conflict in the Pieces of Ibn Yamin Faryoumd". Poetry Studies Quarterly (Bostan Adab). Winter 2018. 11(4), 139-164. (In Persian).
- Safa, Z. (1993). History of Literature in Iran, 3(2). 9th Edition Tehran: Ferdous Publications. (In Persian).
- Safi, Q. (2000). "Educational and Behavioral Messages in Ibn Yamin's Poems". Quarterly Journal of Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran. Summer 2000, 235-249. (In Persian).

- Shafaq, I. (1997). "A Look at the Praises of Ibn Yamin". Proceedings of the Congress Honoring Ibn Yamin Faryoumadi, 9 September 1997, Shahrood, 113-126. (In Persian).
- Shafi'i Kadkani, M. R. (2007). The Social Context of Persian Poetry. Tehran: Akhtaran Publishing House and Zamane Publishing House. (In Persian).
- Toghiani, I. (2015). Shia Thought and Poetry of the Safavid Era. Isfahan: Isfahan University Press. (In Persian).
- Zarin Kob, A. H. (1996). From Iran's Literary Past. Tehran: Hoda International Publications. (In Persian).
- Zarkani, S. M. (2018). The History of Iranian Literature and the Realm of the Persian language. 2(1). Tehran: Fatemi Publications. (In Persian).